

ПОСИЛАННЯ

1. Виноградський Ю.С. Сосниці та її околиці (Топографічні й археологічні матеріали, перекази та історичні відомості) / Ю.С. Виноградський / Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. – К.: Державне видавництво, 1928. – С. 147–169.
2. Виноградський Ю.С. Назви міст, сіл і річок Чернігівщини / Ю.С. Виноградський // Мовознавство, 1957 р. – Т. 14. – С. 2–5.
3. Покотило В.Ф., Сироткіна Г.Ф. Шляхами історії / В.Ф. Покотило, Г.Ф. Сироткіна // Колгоспна правда. – 1989. – 4 лип.
4. Калібаба Д.П. Мені – 930 років. 1066 – 1996. Історична довідка / Д.П. Калібаба // Наше слово. – 1996. – 10 січ.
5. Энциклопедический словарь. Изд. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефронъ. – СПб.: Типо-Литография И.А. Ефрона, Прачешный пер., № 6. – 1896. – Т. XIX. – 476 с.
6. Салтан О.М. Місто Мена в історичній та науковій ретроспективі. Науково-документальний нарис / О.М. Салтан. – Харків: Барбаріс-Прінт, 2013. – 170 с.
7. Янко М.Т. Топонімічний словник Української РСР / М.Т. Янко. – К.: Знання, 1973. – 179 с.
8. Кругляк Ю.М. Ім'я вашого міста / Ю.М. Кругляк. – К.: Наукова думка, 1978. – 151 с.
9. Калібаба Д.П., Соляник В.С. Наша рідна Менщина / Д.П. Калібаба, В.С. Соляник. – Мена: Домінант, 2003. – 176 с.
10. Знойко О.П. Міфи Київської землі та події стародавніх. Науково-популярні статті, розвідки / О.П. Знойко. – К.: Молодь, 1989. – 304 с.
11. Янко М.Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник / М.Т. Янко. – К.: Знання, 1998. – 432 с.
12. Поспелов Е.М. Географические названия мира: Топонимический словарь: Свыше 5000 единиц / Е.М. Поспелов. – М.: Русские словари, 1998. – 372 с.
13. Коваль А.П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України / А.П. Коваль. – К.: Либідь, 2001. – 304 с.
14. Салтан О.М. Урустай – «князь» менський / О.М. Салтан // Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал. – 2011. – № 1 (97). – С. 9–17.
15. Салтан О.М. До питання про першу літописну згадку про місто Мена, Чернігівської області / О.М. Салтан // Українознавство. Науковий громадсько-політичний культурно-мистецький релігійно-філософський педагогічний журнал. – 2011. – № 2 (39). – С. 187–192.
16. Салтан О.М. Історичний, хронологічний та топонімічний аналіз походження міста Мени / О.М. Салтан // Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал. – 2015. – № 2 (122). – С. 91–128.
17. Сироткіна Г.Ф. Тож скільки років нашій Мені. Дискусія триває / Г.Ф. Сироткіна // Наше слово 24 серпня 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://nslovo.com/blog/tozh-skilky-rokiv-nashij-meni-dyskusiya-tryvaje>. – Заголовок з екрану. – 19.02.17.
18. Магула А.В. Мена – місто давнє, сіверянське (щодо висвітлення історії давнього населеного пункту в публікаціях О. Салтана) / А.В. Магула // Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал. – 2016. – № 1 (127). – С. 148–175.
19. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
20. Грінченко Б.Д. Словарь української мови / Б.Д. Грінченко / Упор. з дод. влас. матеріалу Б.Д. Грінченко: в 4-х т. – Т. 2. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1958. – 573 с.
21. Фасмер М.Ю. Этимологический словарь русского языка / М.Ю. Фасмер: в 4-х т. – М.: Азбука-Терра, 1996. – Т. 2. – 672 с.
22. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. – МЕНЯТЬ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://enc-dic.com/dal/Menj-at-15422.html>. – Заголовок з екрану. – 19.05.13.
23. Тихомиров М.Н. Список русских городов дальних и ближних / М.Н. Тихомиров. – М., Наука, 1979. – 361 с.
24. Павленко С.О. Мікропоніми Чернігово-Сіверщини / С.О. Павленко. – Чернігів: ПВК «Десна», 2013. – 600 с.
25. Тищенко К.М. Литва на Сіверщині. Топонімічні свідчення. / К.М. Тищенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://www.langs.com.ua/publics/KM/Lytva/2.htm>. – Заголовок з екрану. – 19.05.13.
26. Краткий русско-литовский и литовско-русский словарь / Parengė Iona Muginienė. – Kaunas.: Vaiga. – 511 p.
27. Никонов В.А. Краткий топонимический словарь / В.А. Никонов. – М.: Издательство Мысль, 1966. – 509 с.
28. Лучик В.В. Етимологічний словник топонімів України / В.В. Лучик. Відп. ред. В.Г. Складенко. – К.: ВЦ Академія, 2014. – 544 с.
29. Топоров В.Н., Трубачев О.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья / В.Н. Топоров, О.Н. Трубачев. – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1962. – 270 с.

Салтан А.Н. Топонимические вариации объяснения названия города Мена Черниговской области

Статья посвящена анализу названия одного из населенных пунктов Черниговской области – городу Мена. Рассмотрены и систематизированы существующие на сегодняшний день интерпретации этого топонима. Среди большого количества научных и псевдонаучных точек зрения наиболее вероятной, по мнению автора статьи, является та, которая объясняет прямую взаимосвязь между названием города и одноименной реки, на которой современный район Мена и расположен.

Следовательно, по мнению ученого, архаичная интерпретация гидронима дала название топониму, который возник еще во времена раннего железного века.

Ключевые слова: этнографическая версия, историки, город Мена, ученые, научный анализ, топоним.

Saltan O.M. Toponymic variations of explanation of the name of the city of Mena Chernihiv region

The article is devoted to analysis of the name of one of the settlements in Chernihiv region – the city of Mena. The current interpretation of this toponym are reviewed and systematized. According to the author, among a large number of scientific and pseudo-scientific points of view, the most probable is that which explains the direct relationship between the name of the town and the river on which the modern district of Mena is located.

Therefore, according to the scientist, archaic interpretation of the hydronym gave the name to the place name, which originated during the early iron age.

Key words: ethnographic version, historians, Mena, scientists, scientific analysis, toponym.

25.01.2018 р.

УДК 930.1:398.332.12(477.51)

В.М. Ткаченко

ІСТОРІОГРАФІЧНО-ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ ДО ВИВЧЕННЯ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРСЬКОГО ПИСАНКАРСТВА

У статті розглядаються історіографія та джерела, в яких висвітлюються звичаї, обряди, вірування, пов'язані з писанкарством на Чернігово-Сіверщині. Автор вперше оприлюднюється рукописний текст, у якому описано виготовлення писанок на Чернігівщині. Не менший інтерес становлять матеріали різних архівних фондів, у яких простежується існування цього виду народного декоративно-ужиткового мистецтва у краї.

Ключові слова: Чернігівщина, Глухівщина, писанка, обряд, музейні колекції.

Українська писанка, як джерело інформації, відтворює в орнаменталі та кольоровій гамі регіон, з якого походить.

Сучасні наукові дослідження неможливі без будь-якого аналізу історіографічних та джерелознавчих студій, у тому числі й опрацювання архівних матеріалів. Серед установ України, у яких зберігаються цінні фактографічні матеріали з української культури, варто виділити Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології

ім. М.Т. Рильського НАН України. Серед них містяться і матеріали Етнографічної комісії ВУАН. Їх опрацювання дає можливість дослідити існування писанкарства у 20-х рр. ХХ ст. у різних етнорегіонах України, незважаючи на антирелігійну боротьбу влади, у тому числі і з українськими обрядами та звичаями.

Найбільш повно опрацював публікації, у яких розглядається писанкарство Чернігівщини, А. Адруг [1; 2; 3]. Автором статті частково вже опубліковані матеріали про писанки з рукописних фондів Інституту [14; 15] та історіографічно-джерелознавчу статтю, в якій аналізуються різнопланові інформаційні відомості про це народне мистецтво Чернігівщини [16]. Тому ми не будемо деталізувати розгляд питання історіографії, а більше звернемо увагу на публікацію архівних документів, у яких засвідчено існування виготовлення писанок та їх використання у великодній обрядовості Чернігово-Сіверщини.

Мета статті – проаналізувати відомості про писанкарське мистецтво регіону за історіографічними та джерелознавчими матеріалами.

Основним завданням є оприлюднення архівних документів, у яких зафіксовано існування розпису великодніх яєць, та збагачення джерельної бази.

П. Литвинова, яка збирала етнографічний матеріал у Глухівському повіті Чернігівської губернії у ХІХ ст., звернула увагу і на писанки. У роботі «Южно-русский орнамент» (1878) вона вперше подала технологію виготовлення розфарбованих великодніх яєць та вказала, що перед Великоднем у «м. Воронежі Глухівського повіту їх продають по 1–2 копійки за штуку» [11]. Варто зазначити і наступне: у її виданні також розміщено таблицю із писанками цієї місцевості.

Серед матеріалів Пелагеї Литвинової, що зберігаються в Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М.Т. Рильського, яку, як відомо, цікавив український народний орнамент, також маємо невелику кількість малюнків писанок [22; 15, с. 104–110].

У каталозі С. Кульжинського (1899 р.) [10] вміщено велику за обсягом і ґрунтовну на той час за значимістю статтю про писанкарство, а також таблиці з 2219 писанками. 33 таблиці були в кольорах, решта – це малі схематичні рисунки 144-х зорів в одній таблиці. Вони походили з Харківської, Чернігівської, Полтавської, Київської, Херсонської та інших губерній і були поділені за типами. Кожна писанка мала порядковий номер, а також записувалося місце її походження, рік, назва і від кого одержано. Вказувалось (якщо відомо) прізвище писанкарки. Із Чернігівської губернії колекція писанок Лубенського музею К.М. Скаржинської поповнилася 75 екземплярами. Вони походили із сіл Слоут (Глухівський пов. – 21 шт.) та Андріївка, Добротів, Мутин (Кролевецький пов. – 54 шт.). З них 11 увійшло в кольорову частину каталогу. Ще 7 писанок були із сіл Слобода Петрівка, Дідівці та Рудівка тодішнього Прилуцького повіту, який входив до Полтавської губернії.

У матеріалі про чернігівські писанки, який був озвучений на ХІV Археологічному з'їзді у Чернігові у 1908 р., говориться про те, що на Чернігівщині на початку ХХ ст. збереглася традиція виготовлення писанок до Великодня [8].

Так, у виданні Б. Бутника-Сіверського [4] про український народний живопис, в одній із таблиць надруковано кольорові зображення шести писанок із Глухівського та Сосницького повітів Чернігівської губернії ХІХ ст.

Національний музей декоративно-ужиткового мистецтва України має одну з найбагатших колекцій писанок. Серед її розмаїття зберігаються вироби з Чернігівщини. Зокрема, тут представлено розписані великодні яйця з колишніх повітів: Глухівського (нині Глухівський район Сумської обл.) та Сосницького (нині Менського району Чернігівської обл.). Ще певна частина не має точно визначеного місця виготовлення.

В альбомі, в якому показані колекції Музею, розміщено 5 кольорових фотографій чернігівських писанок [6].

У каталозі етнографічних колекцій, що зберігаються у Російському етнографічному музеї, зазначено, що серед збірки предметів (61 шт.), які були закуплені В.П. Шнайдером у 1905 р., у Глухівському повіті Чернігівської губернії, були і писанки, проте не вказано, яка кількість і звідки безпосередньо вони походять [9].

У 1994 р. вийшов друком кольоровий альбом українських писанок, автором якого є дослідник із діаспори Зенон Елиїв [7]. У ньому розміщено чимало кількості зображень писанок із різних територіально-адміністративних одиниць України, а також за історико-етнографічними назвами районів, надруковано їх ілюстрації із діаспори. Незважаючи на те, що охоплено всі етнографічні райони, кількісно в альбомі переважають писанки західних областей. Що стосується Чернігівщини, то в ньому розміщено одну писанку із Слободи Петрівка Прилуцького повіту. До Чернігівщини автор відніс і розписані яйця із с. Мутин Кролевецького повіту, яке сьогодні належить до Сумської обл. (про що він і зазначає). Яйце із Слободи Петрівка не має назви, орнаментация виконана в червоно-біло-жовто-зеленій гамі барв, тло червоне. На одній з писанок с. Мутин зображено мотив, що нагадує квітку, яка заповнює повністю одну частину поверхні шкаралупи яйця. Саме воно поділене вертикальним пояском навпіл. Тло писанки – біле. Квітка має червоно-жовто-зелене забарвлення, де листочки зелені. Поясок червоного кольору. Інший орнамент, зображений на писанці із цього села, має назву «бокова рожа». Кольорова гама – біло-жовто-червона. Тло писанки чорне. Копозиційно поверхня розділена на дві частини вертикальним червоним пояском із жовтими крапками. На зображенні ми маємо восьмипелюсткову «рожу».

П.П. Рибалко [12] висвітлено історію формування колекції писанок В. Ястребова, її доля, семантика писанкових орнаментів. Проводячи аналіз зібрання за матеріалами дослідника, автор зазначає, що у ній було представлено і писанки Новгород-Сіверського повіту

тодішньої Чернігівської губернії. Усього їх було 7 штук.

В іншій статті П. Рибалко [13] розглядає колекцію народних писанок, яка була зібрана В.М. Ястребовим та ілюстрації якої були розміщені у відомому каталозі С. Кульжинського (1899 р.). Автор розкриває процес збирання самої колекції та дослідження В. Ястребовим цього виду народного мистецтва. Що стосується писанок Чернігівщини, то науковець, як і в попередній роботі, зазначає, що в зібранні було 7 писанок з Новгород-Сіверського повіту Чернігівської губернії.

Автор матеріалу із с. Лави Сосницького р-ну на Чернігівщині у своєму повідомленні на адресу Етнографічної комісії ВУАН описав процес виготовлення писанок до Великодня в цьому селі. Дослідник пояснює, як виглядає крашанка, а як писанка, вказує на те, що останні виготовляють, в основному, для дітей і для подарунків родичам. Він звертає увагу на інші аспекти, пов'язані із виготовленням та використанням писанок. Далі наводимо сам документ зі збереженням орфографії та авторського викладу матеріалу. Принагідно зазначимо, що ім'я та прізвище автора невідоме, є тільки ініціали.

«В нашому селі ще додержуються звичаю малювати писанки на Великдень. Відкіля цей звичай пішов – не знають. В нас є назви: писанка і крашанка. Крашанки – це яечко просто покрашене, а писанка – розмальоване. Фарбує яечка кожна хазяйка в хаті, а пишуть деякі особи для подарунків родичам (особливо для діток) і знайомим. Головним чином пишуть старі баби й молодичі, іноді їх прохають це зробити родичі та близькі сусіди без ніякої плати. Більшість крашанок роблять для молодих хлопців і тому вибирають яечка кріпки, так звані «цицарки». Красити починають яечка на страстному тижні в четвер, так званий «чистий». Фарби купують в м. Сосниці більш усього червоні та сині, а своєрідні роблять: з цибулі беруть верхні лушпайки варять у воді, фарбують і одержують жовті яечка.

З ольхової кори: сушать кору, мнуть і мішають її з «курвасом» і одержують буру фарбу.

З полови, яка фарба не міг узнать.

Ще купляють порошок «кірку» – котру варять в воді і з неї одержується фарба вишнева. Для писання яечок вживають таке приладдя: Перше зветься «кісточка» яка складається з дерев'янного держака і щетинки, а друга теж з дерев'янного держака і тоненького зогнутого кучок заліза [23, арк. 1].

Перед крашанем беруть яечка вимивають, витирають і сушать, потім беруть розтоплений віск і своїм приладдям розмальовують яечко – коли віск засихає, тоді яечка фарбують в різні кольори і вже тоді кидають в воду і варять, потім впускають в другу фарбу щоб закрасити місця після розтоплення воску.

Потім прості крашанки ще витирають об матерію, носик й кушку, за для того щоб показати, що яйце крипке коли гуляють на вбитки; думають що крипки яйця фарба не бере.

Коли пишуть писанки яйце тримають в лівій руці, держак в правій і пишуть від носика до кушки, пишуть біля печі щоб віск не застигав. Потім розводять краску в блюдечку і ворочають рукою і після цього опускають вводу. Коли зваряться, то їх вмащують в жир, щоб були блискучі. Назви такі: «кручечки» від назви орнаменту, «рожа» – похожа на квітку рожи, «ракови шійка» – те ж зв'язана з раком. «Гнуздечка» – схожа з обротьюкою яку вживають для коней. І ще є інші, але не бачив їх. Ці орнаменти найбільш вживаються.

Для крашанок воду беруть з річки, а різні забобони вивелись, а можливо баби не кажуть.

Писанки святять на Великдень, дарять те ж на протязі перших 3-х днів свята, більш усього дітям. Коли йдуть на кладовище, то беруть з собою паску, варенуху, яечка інші страви. На кладовищі качають яечками по могилах своїх родичів і їдять, а всі лишки залишають біля могили [23, арк. 1 зв.].

На Великдень в забаві з яйцями гуляють виключно хлопці. Уся гра зветься «навбитки». Спочатку б'ють ніс на ніс, а коли з двох носів один залишається цілим, то тоді б'ють пушку. Пробують яйця на зуби і дивляться на вагу. Щоб обдурити свого товариша, то наливають воском, кладуть рапійне в яке-небудь місце за для того щоб висохло і потім його засмалюють смолою, щоб було важче.

Скоролупи від свячених писанок кидають в воду в річку, щоб не попали під ноги тварини, або людини, бо рахуючи їх святими. Писанки пишуться в знак того, що після Воскресіння Христа, одна жінка несучи яечка на базар, зустріла Марію Магдаліну і не повірила що Христос воскрес і при цьому яечка почервоніли [23, арк. 2].

8 травня 1924 року. П. К.» [23].

П. Коломийченко із с. Порохи Ніжинської округи у 1928 році, готуючи матеріали про народний календар як дописувач до Всеукраїнської Академії Наук, про підготовку до Великодня писав: «Красять і малюють крашанки у п'ятницю і в суботу. Окрашують яйця воском з свічки – крапають і виходить крашанка. Роблять полоски впродовж і впоперек, а між ними крапинки. Надписують Х. В. підписують рідко» [21, арк. 127 зв.].

Описуючи обрядовість, пов'язану з великодніми писанками, він писав, що шкаралупи від свячених яєць не викидали, бо вважали це за гріх. Зазвичай селяни кидали їх у річку або закопували [21, арк. 129].

На Григорія, 23 квітня по старому, маленькі діти бавилися крашанками, качали їх та писанки по житу, по траві і гуляли на вбитки: на носок і гузку. Щоб був добрий «биток», шилом пробивали гузку, випускали вміст із середини і наливали розтопленого воску.

Як і в інших місцевостях, були спритники, які намагалися обдурити: ставили під удар спочатку гузку, той бив гузкою, а тоді зразу непомітно перевертали носок і розбивали яйце [21, арк. 128]. Як і попередні респонденти, автор повідомлення описав аналогічні відомості про писанки та їх використання. Єдиною відмінністю є

те, що у матеріалі, записаному в с. Лави, в «битки» грали юнаки, а не малі діти [21].

М. Сакун із с. Носівка на Ніжинщині у повідомленні на адресу Етнографічної комісії зазначив, що у селі в основному фарбували крашанки за допомогою природних барвників із рослин. Писанок майже не виготовляли. Автор подав вірування про те, що «перше яйце треба з'їсти зі шкаралупою», щоб не боліли очі. Серед звичаїв він зазначає відвідування у понеділок кладовища, де роздавали старцям крашанки, та провідування жінками бабів, які приймали у них пологи, яким також несли освячені яйця [17, арк. 65–65 зв.].

В. Смага з с. Макиївка Лосинівського району у своїх нотатках до народного календаря про звичаї та вірування записав, що «шкаралупинки, кістки із мяса закопують в землю. Це для того щоб кури плодилися і було в їхньому житті щастя, а також і корови. Закопують це часто в полі, щоб родило, а також щоб не побив гряд» [20, арк. 26].

Інший дописувач, І. Петровський, із с. Козацьке Ново-Басанського району цієї ж округи занотував вірування про те, що кістки зі священого м'яса й лушпиння ховали і на Григорія (6 травня) їхали на поля, де росло жито, й закопували у землю, щоб «гряд не побив» [20, арк. 27].

У селі Сальне Лосинівського району Ніжинської округи, як написав П. Чуприна, від усякого лиха в землю закопували свячене [20].

Іван Іванович Михно із с. Волошнівка Роменської округи у 1929 р. написав наступне: «Ранененько на Великдень ходять христовати діти, дають крашанки, христовують так: «Христос Воскрес нам радість принес, земля краситься, мир веселиться, се той день настав, що Ісус Христос із гроба встав, ми Ісуса Христа жилаєм і Вас з празником поздоровуєм, з святим Воскресенієм»» [18]. Варто зазначити, що такі записи віншувальних віршів у рукописних матеріалах та повідомленнях зустрічаються не часто, хоча сам обряд як такий існував у багатьох українських селах.

Повідомив він і про те, що у селі померлому на Великдень клали крашанку в труну; описав, як дурили малих дітей під час гри «навбитки». Щоб виманити натуральне яйце у когось, брали виточене з дерева і ходили по хлопцях. Завдяки такій хитрості його власник розбивав усі яйця (бо дерев'яне), і йому всі їх віддавали [18, арк. 254]. Це були непоодинокі випадки – такі підміни намагалися робити повсюдно, але коли це підмічали, то власнику підробленого яйця інколи було непереливки.

У матеріалах Х. Опришко із п/ф Піски Роменської округи знайдено повідомлення про те, що «шкаралюшу» з свячених яєць спалювали [20, арк. 32].

І. Дегтярів із м. Березна повідомив Комісії про те, що у даній місцевості «до бабів (які приймали роди у жінок – В. Т.) ходять на третій день, приносять паски (булки), конфетти та яйця» [20, арк. 80], а шкаралупи від свячених яєць закопували на ниві в землю і це захищало від граду» [20, арк. 82].

Тобто, можемо констатувати, що вірування, пов'язане із закопуванням на полі залишків шкаралупок від свячених яєць, існував на Чернігово-Сіверщині майже повсюдно. Відоме це вірування і в інших регіонах України. Зміст його був однаковим: забезпечення урожаю, захист від природних стихій, що могли безпосередньо вплинути на урожайність та в цілому на добробут селянина. Як бачимо, віра в надприродні сили існувала протягом століть.

У той же час І. Андрющенко з м. Конотоп записав у с. Шаповалівка Конотопського району дещо інше вірування, пов'язане з фрагментами шкаралупи свячених яєць. Так, він пише, що тут їх кидали у воду, щоб позбутися курячої сліпоти [19, арк. 29].

Артем Лазуха із с. Мороча Сумської округи у своєму дописі зазначив, що «крашанки малюють у п'ятницю, але перед цим у чистий четвер до сходу сонця необхідно набрати води із річки і помити нею яйця. Фарбують в основному у відварі полови, але купляють порошок виготовлення синього, червоного, зеленого рожевого і жовтого кольору». Називає він також і дитячі розваги із крашанками (навкотка, навбитки) та розповідає, як зробити міцного битка за допомогою «сапожної смоли» [19; 14, с. 184–187].

Отже, огляд історіографії та джерел, у яких відображено Чернігово-Сіверське писанкарство, вказує на те, що мистецтво писанок було знане на цій території давно. Окрім розписаних орнаментом великодніх яєць, виготовлялися і крашанки, які також використовувалися у звичаєво-обрядовій культурі місцевого населення. Маємо багато спільних вірувань, що відбивають єдність українського народу. Варто вказати і на те, що в архівах можна віднайти оригінальні відомості про писанкарство, його розвиток та побутування, що потребують публікацій, аналізу та узагальнення.

ПОСИЛАННЯ

1. Адрюг А. Писанки Чернігівщини // Народнатворчістьта етнографія. – 1990. – № 4. – С. 64–68.
2. Адрюг А. Писанки Чернігівщини // Літературна Чернігівщина. – 1995. – № 6. – С. 95–99.
3. Адрюг А. Писанки Чернігівщини: історія і сучасність. Відповідальний редактор – канд. іст. наук., доцент О.Б. Коваленко. – Чернігів, 2005. – 60 с.
4. Бутник-Сіверський Б. Українське народне мистецтво. Живопис. – К., 1967. – 58 с., 183 репр.
5. Д. В. Черниговские писанки // Труды Черниговского предварительного комитета по устройству XIV-го Археологического съезда в Чернигове. – Чернигов, – 1908. – С. 176–178.
6. Державний музей українського народного декоративного мистецтва УРСР: Альбом. – К., 1983. – С. 279.
7. Еливі З. Двадцять кіп писанок. – США, Нью-Йорк, 1994. – 31 с.
8. Каталог выставки XIV Археологического съезда в Чернигове // Труды Черниговского предварительного комитета по устройству XIV-го Археологического съезда в Чернигове. – Чернигов, 1908.
9. Каталог-указатель этнографических коллекций. Украинцы XIX–XX вв. / Министерство культуры СССР. Государственный музей этнографии народов СССР [сост. Хазова Н., Карпова О.]. – Ленинград, 1983. – 63 с.
10. Кулжинский С. Описание коллекции народных писанок. – М., 1899. – Вып. 1. – 176 с.
11. Литвинова П. Южнорусский народный орнамент. Черниговская губерния, Глуховский уезд. Узоры вышивания, тканья и рисования / Собрала и составила Пелагея Яковлевна Литвинова. – К., 1878. – Вып. 1. – 13 с., 20 лист., табл.
12. Рибалко П. Колекція писанок Володимир Ястребова – консолидуючий фактор національних культур. – Кіровоград, 2010. – 36 с.

13. Рибалко П. Писанки із зібрання В. Ястребова в каталозі «Опис колекції народних писанок», упорядкованому С.К. Кулжинським (1899 р.) // Єлисавет. Збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету. Історичні науки. – Кіровоград, 2012. – Вип. 1.

14. Ткаченко В. Фольклорно-етнографічні матеріали, зібрані в різних областях України в 1928–1929 рр., як джерело дослідження писанкарства // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І.С. Зуляка. – Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 2. – Ч. 3. – С. 184–187.

15. Ткаченко В. Некоторые вопросы регионального писанкарства Украины: источниковедческий аспект // Современные проблемы сервиса и туризма. – Т. 9., № 4. – 2015. – С. 104–110.

16. Ткаченко В. Развитие чернігівського писанкарства: історіографічно-джерелознавчий аспект // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А.П. Коцура. – К., 2018. – Вип. 37. – С. 93–101.

17. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського Національної академії наук України (далі – АНФРФ ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України), ф. 1-дод. Етнографічна комісія, од. зб. 309, 268 арк.

18. АНФРФ ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, ф. 1. Етнографічна комісія, од. зб. 310, арк. 254.

19. АНФРФ ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, ф. 1-дод. Етнографічна комісія, од. зб. 312, 73 арк.

20. АНФРФ ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, ф. 1-дод. Етнографічна комісія, од. зб. 637, 193 арк.

21. АНФРФ ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, ф. 1. Етнографічна комісія, од. зб. 837, 152 арк.

22. АНФРФ ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, ф. 5. Литвинова П.Я., од. зб. 149, 4 арк.

23. АНФРФ ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, ф. 43-6. Кабінет антропології та етнології, од. зб. 223, 2 арк.

Ткаченко В.М. Историографическо-источниковедческие материалы к изучению Чернигово-Северского писанкарства

В статье рассматриваются историография и источники, в которых освещаются обычаи, обряды, верования, связанные с писанкарством на Чернигово-Северщине. Автором впервые публикуется рукописный текст, в котором описано изготовление писанок на Черниговщине. Не меньший интерес представляют материалы различных архивных фондов, в которых прослеживается существование этого вида народного декоративно-прикладного искусства в крае.

Ключевые слова: Черниговщина, Глуховщина, писанка, обряд, музейные коллекции.

Tkachenko V.M. Historiographic and source study materials to the study of Chernihiv-Siversk pysanka painting

The article deals with historiography and sources in which the customs, rites, beliefs associated with pysanka painting in Chernihiv-Siversk are covered. A handwritten text in which describes the manufacturing of pysanka in Chernihiv region is published for the first time by the author. Of no less interest are the materials of various archival funds which traced the existence of this type of folk decorative and applied arts in the province.

Key words: Chernihiv oblast, Hlukhivshchyna, pysanka, ritual, museum collections.

24.02.2018 р.

УДК 94(477): 745/749(677.07)

О.Є. Ковальов

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ МИСТЕЦТВА ВИТИНАНКИ

У статті аналізується історія розвитку мистецтва витинанки. Досліджуються різновиди витинанки на сучасному етапі, характеризується послідовний перехід на застосування орнаментів та тематичних композицій у різних галузях творчості.

Ключові слова: декоративно-прикладне мистецтво, ажурні паперові прикраси, контур, силует.

У середині XIX ст. у побуті українського села значне місце займали хатні прикраси об'ємно-просторового рішення: «павуки», «голуби», «квіти», «витинанки». Найбільшого поширення серед них набули витинанки – сюжетні, орнаментальні прикраси, ажурно витяті ножицями, вирізані ножем з білого або кольорового паперу. Від техніки виготовлення походить і сам термін «витинанки». Ці нескладні техніки і недорогий матеріал дали чудові зразки прорізного паперового декору, в якому втілені вічні символи природи, колективний досвід пізнання світу, багатство фантазії.

Здавалося б, що може бути надзвичайного в такому різновиді народного мистецтва, як витинанка, якою займалися наші матері й бабусі? Та й нині це «рукоділья», копітке і філігранне, дяка Богові, не занепало. Витинанка може бути унікальним, навіть архісучасним, ні на йоту не меншовартісним від інших мистецьких різновидів, високодостойним витвором. Вочевидь, знадобилися попередні тривалі студії у станковій графіці, скульптурі, дошукування найістотніших образотворчих термінів у народному мистецтві, в спадщині трипільської культури, Київської Русі, доби козаччини, відтак засвоїти все, що зробили бойчукісти, шістдесятники, аби все те «переплавалося» у творчості мистця, постало видатним здобутком національним, співвимірним і з поняттям автентичності, яку ми знаємо про традиційне образотворення Японії, Китаю, Близького Сходу [6, с. 28].

Тематична спрямованість витинанок – від традиційних структур, «древа життя» (народні мотиви) до теми «Козак Мамай», у яких маємо дивовижне відчуття краси землі української, то є своєрідним палімпсестом, котрий можна розглядати безкінечно. Це до того, що в українській традиції образотворчості ніколи не було натуралізму: абстрагованість мислення, відчуття надчасності бути не лише «своїми», але й «людськими» [6, с. 29].

Нове в декоративному мистецтві цього періоду полягало в тісному взаємозв'язку настінних малюнків з орнаментикою й колоритом кахлі, килимів, вишивок. Витинанки розглядалися як важливе доповнення до хатнього оздоблення і становили з ним певну стильову декоративну єдність. У розпису будівель, посуду, іграшок, знарядь праці переважають рослинні мотиви: дерево, куш, ваза або окремі гілки й квіти. Від найдавніших часів збереглися зображення солярних знаків, які, однак, втратили вже свій колишній магічно-міфологічний зміст і вико-